

O MUNICIPALITETU ANTIČKE SKARDONE

Miroslav Glavičić¹

¹ Odjel za arheologiju, Sveučilište u Zadru, Obala kralja Petra Krešimira IV., br. 2, 23000 Zadar, Hrvatska (glavicic@unizd.hr)

Na ušću rijeke Titius, na samoj granici između liburnskog i delmatskog teritorija, razvija se Scardona, središte predrimske civitas i rimskodobni municipium. Prema natpisu posvećenom Geniju flavijevskog municipija Skardone (CIL III, 2802), drži se da je grad stekao autonomiju u doba Flavijevaca, međutim, zbog strateškog, prometnog i trgovačkog značenja Skardone, gdje je sjedište istoimenog juridičkog konventa za liburnske i japodske zajednice (PLIN., Nat. hist. 3, 139) i središte carskog kulta (CIL III, 2808 (9879), 2810), također i zbog visokog stupnja romanizacije autohtonog stanovništva, doseljenih italjskih trgovaca i naseljenih veterana, može se pomišljati i na raniji municipalni ustroj. U tom smislu vrlo je zanimljivo mišljenje po kojem Scardona postaje municipium Latium za Julijevaca, a u doba Flavijevaca stječe i ius Latium maius. Prema onomastičkoj analizi natpisa sa spomenom magistrata zaključuje se da su na čelu gradske uprave pripadnici romaniziranih autohtonih porodica, među kojima se ističu Turranii (CIL III, 2085, 2810) i doseljeni Italici (CIL III, 2802). Potvrđena je aktivnost gradskoga vijeća (CIL III, 2802, 2810), a municipalnu upravu vode duoviri (CIL III, 2810) i edili (CIL III, 2085).

Na desnoj obali rijeke *Titius*, na mjestu do kojeg je bila plovna, razvija se *Scardona*, središte predrimske *civitas* koja u rimsko doba postiže municipalni status.¹ Budući da je *Scardona* luka do koje duboko u kopno mogu uploviti lađe,² ona je trgovište povezano mrežom putova s bližim zaleđem i unutrašnjošću. Kao krajnje jugozapadno liburnsko naselje koje graniči s delmatskim teritorijem ima veliko strateško značenje,³ koje je u prvim fazama uspostavljanja rimske vlasti na našim prostorima još i pojačano. Naime, Rimljani su u zaleđu romaniziranog i urbaniziranog obalnog prostora ustrojili i izgradili sustav vojnih logora, utvrda i motrilišta s vojnim posadama, koje su kontrolirale ne baš u potpunosti pacificirani prostor unutrašnjosti i bile spremne intervenirati u slučaju nekog iznenadnog delmatskog napada ili druge opasnosti. Jedna od ključnih fortifikacija tog rimskog obrambenog sustava bio je vojni logor *Burnum* (Ivoševci kod Kistanja),⁴ izgrađen na

¹ G. ALFÖLDY, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965, str. 86-87; J. J. WILKES, *Dalmatia*, London, 1969, str. 218-219; M. SUIĆ, Zadar u starom vijeku, *Prošlost Zadra*, I, Zadar, 1981, str. 242-243; M. ZANINOVIĆ, Scardona i Rider – flavijevske fundacije, Znanstveni skup «Područje Šibenske županije od pretpovijesti do srednjeg vijeka», *Izdanja HAD*, 19, Zagreb, 1998, str. 121-129; I. PEDIŠIĆ, *Rimska Scardona*, Matica hrvatska Skradin, Šibenik 2001.

² PLIN., *Nat. hist.* 3, 141. *Liburniae finis et initium Delmatiae Scardona in amne eo (sc. Titii fluminis) XII (milia) passuum a mari.*

³ PLIN., *Nat. hist.* 3, 139. *Arsiae gens Liburnorum iungitur usque ad flumen Titium.*

⁴ M. ZANINOVIĆ, Burnum, castelum – municipium, *Diadora*, 4, Zadar, 1968, str. 119-129.

desnoj obali rijeke Krke nasuprot gradinskog naselja na Gradini kod današnjih Puljana, čija je glavna opskrba luka bila *Scardona*. Već u ranom 1. st. nakon Kr. u Skardoni i u njezinoj okolici (Roški Slap, Mratovo) potvrđena je nazočnost vojnika i veterana XI legije. Njihov je zadatak bio osiguranje uredne opskrbe vojnog logora, ali i nadzor prometa i osiguranje prometnica koje su iz Skardone vodile prema Varvariji, Burnumu, Rideru, Saloni i dalje. Dakle, *Scardona* je bila važno lučko i prometno središte iznimnog trgovačkog ili trgovačko-tranzitnog značenja u kojem nazočnost vojnika potvrđuje da su operativna obala i možda dio naselja izravno korišteni za vojne potrebe.

Nakon Batonova ustanka i utemeljenja provincije Dalmacije *Scardona* postaje središte istoimenog juridičkog konventa, kojem pripadaju 14 liburnskih zajednica (*civitates*) i Japodi.⁵ Odabir Skardone za vrhovno sudište u koje će povremeno dolaziti namjesnik provincije i izricati svoj pravorijek u sporovima nastalim između peregrinskih zajednica, a najčešće zbog razgraničenja među njima, logičan je. *Scardona* je najbliže liburnsko središte, u koje namjesnik iz Salone može brzo doći kopnenom prometnicom ili još lakše doploviti, a za njegovu sigurnost jamče postrojbe stacionirane uzduž prometnica i u gradu. Za potrebe namjesnika u Skardoni je bila izgrađena službena zgrada (*praetorium*), koju su već trošnu od starosti u doba Marka Aurelija, kada je namjesnik bio *Scapula Tertullus*, obnovile tri liburnske zajednice.⁶ Peregrinske zajednice ujedinjene u konventu djelovale su zajednički i u održavanju vjerskih svetkovina, poglavito carskoga kulta, kako svjedoči natpis na bazi počasnog kipa postavljenog u Skardoni oko godine 28. nakon Krista u čast Nerona Cezara, Germanikova sina.⁷ Tu je bila i *ara Aug(usti) Lib[urn(orum)]*,⁸ a na čelu kulta konventa, kako pokazuju natpisi iz Skardone, Jadera i Senije, bio je izabrani *sacerdos Liburnorum*.⁹

Postojanje administrativnih i kulturnih objekata, operativna obala s lučkim terminalima i drugim potrebnim sadržajima, izgrađene ceste uz koje su se prostirale nekropole dokazuju da je antička *Scardona*, koja se razvija u podnožju brijega Gradine uz obalu rijeke, urbanizirano naselje gradskoga tipa (sl. 1). Prema poznatoj natpisnoj građi, njezino su stanovništvo tijekom ranoga Principata činili doseljeni italski trgovci i oslobođenici značajnijih salonitanskih i drugih trgovačkih porodica (*Arrii, Mutilii, Petronii, Satrii*),¹⁰ a poznato je nekoliko romaniziranih autohtonih obitelji (*Iulii, Oppii, Turrani*)¹¹. Njihovi pripadnici zabilježeni su na natpisima kao lokalni magistrati i članovi gradskog vijeća, a budući da je na jednom natpisu *Scardona* nazvana *municipium Flavium*, zaključuje se da je municipalna konstitucija slijedila nakon odlaska legija i demilitarizacije provincije za cara Vespazijana ili njegovih izravnih nasljednika.¹² Taj je natpis s posvetom Geniju municipija flavijevske

⁵ PLIN., *Nat. hist.* 3, 139. *Conventum Scardonitanum petunt Iapudes et Liburnorum civitates XIII.*

⁶ CIL III, 2809. *Praetorin[um vetustate] / conlapsus [Stulpini et (?)] / Burnistae [et Lacienien (?)] / ses ex pec(unia) [publ(ica) refecer(unt)]. / Scapu[la] Tertullus] / leg(atus) Aug(ustorum) p[ro]v[inc]iae Dalmatiae / restit[uit].* A. JAGENTEUFEL, Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian, *Schriften der Balkankommission*, Antiquarische Abteilung, XII, Wien, 1958, str. 80-81.

⁷ CIL III, 2808 (9879). *Neroni Caesari, / Germanici [fili]o, Ti[berii] / Aug(usti) n[epoti], Divi Aug(usti) p[ro]n[epoti], / fl[amini] Aug(usti). / Civitates Liburniae.*

⁸ CIL III, 2808 (9879), 2810.

⁹ CIL III, 2810, *Scardona. T. Turranius Sedatus, sacerdos ad aram Aug(usti) Liburn(orum)*; CIL III, 2931, *Iader. M. Trebius Proculus, sacer(dos) Lib(urnorum)*; *ILJug 247, Senia. L. Gavius Optatus, sacer(dos) Liburnor(um)*.

¹⁰ CIL III, 2802, 2804, 2806; *ILJug 200.*

¹¹ CIL III, 2810, 2813; F. DUJMOVIĆ, Nekoliko novih rimskih natpisa iz okolice Šibenika, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 56-59, Split, 1954-1957, str. 123-126; I. PEDIŠIĆ, O Jupiterovu kultu u Skardoni, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 86, Split, 1994, str. 183-200.

¹² O Vespazijanovu politici na našem prostoru usp. M. ZANINOVIĆ, 1968, 121-129.

Skardone, ispunjavajući obvezu i slaveći izbor u svećeničku službu municipalnog augura (*ob honorem auguratus*), postavio *C. Petronius Firmus* na mjestu koje je bilo dodijeljeno odlukom gradskog vijeća.¹³ *Petronii* su dokumentirani u više dalmatinskih i liburnskih gradova,¹⁴ ali su najbrojniji u Saloni, gdje su potvrđeni njihovi magistrati i oslobođeni seviri.¹⁵ Radi toga je moguće povezati Firma sa salonitanskim Petronijima i pretpostaviti da je pripadnik ove italske porodice koji se naselio u Skardoni zbog obavljanja trgovačkih poslova.

Slika 1. Skradin – antička *Scardona*

Prema sačuvanoj natpisnoj građi, vodeća skardonitanska porodica su *Turranii*. *T. Turranius T. f. Ser. Sedatus* bio je član gradskoga vijeća, duovir i svećenik carskoga kulta.¹⁶ Popis njegovih časti svjedoči o ugledu koji su on i porodica uživali u zajednici, a pojačan je iskazivanjem počasti gradskog vijeća, koje je odlučilo da se pokojniku postavi kip (*huic ordo Scardonitani statuam decrevit*) na javnom mjestu (*l. d. d. d.*). Zadovoljna iskazanom počasti, kip je na svoj trošak (*impensa remissa d. s. p.*), vrativši utrošena općinska sredstva, postavila *Iulia Maxima*, vjerojatno njegova žena. *T.*

¹³ CIL III, 2802. *Genio / municipi(i) / F(avi) Scard(ona)e. / C(aius) Petronius / Firmus ob / honorem aug(uratus). / L(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).*

¹⁴ G. ALFÖLDY, Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia, *Beiträge zur Namenforschung*, 4, Heidelberg, 1969, 108-109.

¹⁵ CIL III, 2097a, 8525, 8799.

¹⁶ CIL III, 2810. *T(it)u Turrani(o) Ser(gia tribu) Seda[to], / decurioni, (duo)vir(o) / Scardonis, sacer(dot) / ad aram Aug(usti) Lib(urnorum)]. Huic ordo Scardonitan(i) / statuam decrevit. Iulia Sex(t)il(i)a Maxima / impensa remissa / d(e) s(u)a p(ecunia) fecit. L(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).*

Turranius T. f. Ser(gia tribu) Sedatus rimski je građanin koji bi prema svom imenovanju bio italskog podrijetla. Međutim, postoje indicije da su *Turranii* u Skardoni autohtonog podrijetla. Naime, drži se da je u Liburniji gentilicij *Turranius* nastao iz domaćeg imena *Turus*,¹⁷ a u tom smislu neobično su važne dedikacije koje liburnskoj božici Latri čine dvojica Turranija. Jedan od njih je pretorijanski *evocatus C. Turranius C. f. Severus*, koji na Roškom slapu čini posvetu liburnskoj božici Latri,¹⁸ a drugi je edil *T. Turranius L. f. Claud(ia tribu) Rufus*, koji je sa svojim sinovima sagradio svetište Latri u Nediniju.¹⁹ S obzirom da u imenovanju oba dedikanta nema traga domaćem onomastikonu, ali ih posvete domaćoj božici identificiraju kao rimske građane autohtonog podrijetla koji čuvaju stare kultne tradicije, i za skardonitanskog uglednika Sedata možemo pretpostaviti da je pripadnik romanizirane autohtone porodice u barem drugoj ili trećoj generaciji nakon postizanja rimskog građanskog prava, tim više jer je obnašao službu vrhovnog svećenika carskoga kulta za Liburniju, čije je središte u njegovu rodnom gradu. Možebitna supruga *Iulia Sex. f. Maxima* članica je druge aristokratske romanizirane autohtone porodice, također pripadnica drugog ili trećeg naraštaja nakon dobivanja građanskog prava, kod koje još samo karakterističan kognomen sugerira domaće podrijetlo.²⁰ Ovaj primjer pokazuje da se i u Skardoni, kao i u većini drugih liburnskih municipija, može uočiti pojava da potomci najznačajnijih porodica predrimske zajednice osnivanjem municipija zadržavaju ranije stečene pozicije lokalne vlasti obnašanjem magistratura i članstvom u gradskom vijeću.

Sudeći prema filijaciji i navodu obnašanja edilske službe u Skardoni, zaključujemo da je s prethodno spomenutim Sedatom u bližoj rodbinskoj vezi *T. Turranius T. f. Verus*, koji je sahranjen u Saloni.²¹ Podatak je važan jer pokazuje širenje porodice iz jednog ipak malog provincijskog gradića u glavni grad i možemo pretpostaviti da se *Verus* ondje angažirao u obavljanju trgovačkih poslova. Na nadgrobnom natpisu koji postavlja *Arria Maxima*, čiji je gentilicij isto tako dokumentiran u Skardoni,²² kao članovi domaćinstva navode se oslobođenici i oslobođenice. Jedan od oslobođenika Turranija u Saloni je *C. Turranius Cronius*, augustalski sevir koji vrši munificijenciju kao štovatelj *Magnae Matris*.²³

Na moguću vezu porodica u Saloni i Skardoni ukazuje posvetni natpis koji u Skardoni postavljaju pripadnici porodice *Satrius*,²⁴ koji su vjerojatno povezani sa salonitanskom libertinskom porodicom M. Satrija Valensa.²⁵ Za muškoga člana te porodice u Skardoni možemo pretpostaviti

¹⁷ U Liburniji su *Turranii* dokumentirani u Flanoni, Koriniju, Nedinu i Skardoni. G. ALFÖLDY, 1969, 130.

¹⁸ CIL III, 2816 (Roški Slap). *C(aius) Turranius C(ai) f(ilius) Severus evoc(at)us Aug(usti) [L]atrae aram p(osuit)*.

¹⁹ CIL III, 2871.

²⁰ U Liburniji se za veliki broj nositelja carskog gentilicija *Iulius* može dokazati ili opravdano pretpostaviti autohtono podrijetlo. Za kognomene *Maximus*, *Maxima* i njihove inačice, koji su vrlo česti kod romaniziranog liburnskog stanovništva usp. G. ALFÖLDY, 1969, 242-243.

²¹ CIL III, 2085 (Salona). *T(it)o Turranio / T(it)i f(i)lio Vero, / aedili Scardon(ae). / Arria C(ai) f(i)lia Maxim(a), fil(i)o / pientissimo fec(it) et sibi et / C(ai)o Maecio Maximo, coniug(i), / libertis libertabusq(ue) suis*.

²² CIL III, 2804. *Iovi Ta/ranuco (sacrum). / Arria Sue/cessa v(otum) s(olvit)*.

²³ CIL III, 8675 (Salona). *Matri Magnae / Cognationis, / C(aius) Turranius Cronius, / (sex)vir August(alis), / voto suscepto aedem et / aram d(e) s(ua) p(ecunia) fecit et expolit / idemque dedicavit*.

²⁴ F. DUJMOVIĆ, 1954-1957, 124; *ILInq* 200. [---] / [A]ugustalis / [S]atria Felicia / [S]atria M(arc) f(i)lia Secunda / [v(otum)] s(olverunt) l(ibertes) m(erito).

²⁵ *ILInq* 682 (Salona). *M(arcus) Satrius M(arc) l(ibertus) Valens, / (sex)vir, fecit sibi et Satriae Anfrosyn(a)e, / co(n)iugi pientissimae, et Satrio / Floro, f(i)lio, Satriae Valentinae, f(i)liae, liber/ tis libertab(us)que eor(um). H(oc) m(onumentum) b(eredem) n(on) s(equetur). Commune est una cum Stator(i)o Festo / posterisq(ue) eor(um), et Calpurnio Callisto, ami(co). / In f(ron)te p(edes) XV, in ag(ro) p(edes) L*.

obnašanje augustalske službe, što bi išlo u prilog mišljenju da se bogati oslobođenici koji se brinu o kultu carske osobe ne pojavljuju samo u kolonijama nego i u onim municipijima čiji gospodarski potencijali pogoduju razvoju oslobođeničkog sloja. Broj oslobođenika u takvim municipijima znatno je manji nego u kolonijama, ali ipak dostatan da najbogatiji među njima svoj viši društveni status uz uobičajene munificijencije ostvare i udruživanjem u augustalske kolegije koji se brinu o carskome kultu. *Scardona*, čije smo prometno i trgovačko značenje već naglasili, je takav municipij i u njemu je nepoznati oslobođenik Satrija mogao iskoristiti pruženu priliku i steći društvenu afirmaciju. Budući da natpis nije cjelovit, ne možemo zanemariti i druge moguće interpretacije: dotični je Satrije ranije živio u Saloni i augustalsku službu obašao u koloniji ili mu je kognomen bio *Augustalis*.²⁶

Scardona je prosperitetan lučki i trgovački grad, sjedište istoimenog juridičkog konventa za liburnske i japodske zajednice, središte carskog kulta u kojem je bila *ara Aug(usti) Lib[urn(orum)]*. Zbog velikog strateškog značenja i opskrbe vojnog logora u Burnumu, početkom Carstva u njoj se nalazi dio XI legije, a u doba panonsko-delmatskog ustanka u dolinu Titija, sjeverno od grada, doseljeni su i ponovno aktivirani veterani, čiji je zadatak bio osiguranje ceste *Scardona – Burnum*. Dakle, širi prostor rijeke *Titius* kontrolira vojska, što znači da je u to doba bio uključen u legijski teritorij koji je samim time bio izvan civilne ingerencije.²⁷ Budući da vojna organizacija isključuje civilnu, municipalnu konstituciju *Scardona* dobiva nakon odlaska vojnih postrojbi, tj. vjerojatno od Vespazijana, što potvrđuje počasni naziv *municipium Flavium*.

Mišljenje je logično koncipirano – vojna uprava isključuje civilnu. Međutim, nazočnost vojnika ne mora automatski podrazumijevati vojnu ingerenciju nad civilnim naseljem. Boravak vojnika u glavnoj i jedinoj opskrbenoj luci za garnizon u Burnumu bio je prijeko potreban. Oni su tu svakodnevno obavljali manipulativne, transportne i druge poslove povezane s opskrbom logora, odnosno nazočnost vojnika u gradu i na teritoriju ne bi morala biti isključivo tumačena kao vojna uprava nad gradom.²⁸ Upravo zbog velikog prometnog i trgovačkog značenja Skardone u njoj se naseljavaju italski trgovci ili oslobođenici značajnih salonitanskih i drugih trgovačkih porodica, a mora se računati i s romanizacijom autohtonog stanovništva, poglavito njihovih vodećih porodica, kao što su *Turranii* ili *Iulii*.²⁹ Mora se voditi računa i o administrativnom i kulturnom značenju Skardone, koja je sjedište carskoga kulta za Liburniju. U tom smislu zanimljivo je mišljenje po kojemu je i prije flavijevskog razdoblja *Scardona* mogla biti konstituirana kao municipij, tj. *Scardona* postaje *municipium Latium* za Augusta, a u doba Flavijevaca stječe i *ius Latium maius*.³⁰

²⁶ G. ALFÖLDY, 1969, 159.

²⁷ M. ZANINOVIC, 1998, 127.

²⁸ Npr. u Epidauru boravi VI dobrovoljačka kohorta. Tamo su vojnici vršili neku građevinsku aktivnost, a budući da je to bilo u kompetenciji lokalnih vlasti kolonije, na natpisu su navedeni i njezini vrhovni magistrati (*ILug* 636).

²⁹ Natpisna građa iz Skardone je skromna, a na poznatim natpisima nije dokumentiran gentilicij *Flavius*.

³⁰ L. MARGETIĆ, Plinio e le comunità della Liburnia, *Atti*, Centro di ricerche storiche, 9, Rovinj, 1978-1979, 301-358.

Apelativ *municipium Flavium* mora se povezati s nekom povlasticom koju Skardoni dodjeljuje Vespazijan, ali dvojbu je li tada uslijedila municipalna konstitucija ili je možda već postojećem municipalitetu dodijeljeno «više latinsko pravo» za sada sa sigurnošću ne možemo razriješiti.

Miroslav Glavičić

ON THE MUNICIPALITY OF ANCIENT SCARDONA

Summary

At the mouth of the *Titius River*, at the very border between the Liburnian and Delmati territories, *Scardona* developed as the seat of the pre-Roman *civitas* and the Roman *municipium*. According to an inscription dedicated to the Genii of the Flavian municipality of Scardona (*CIL* III, 2802), the settlement attained autonomy under the Flavians. However, due to the strategic, transport and trade significance of Scardona, which was the seat of the juridical convent for the Liburnian and Iapod communities (PLINY, *Nat. hist.* 3, 139) and the seat of the imperial cult (*CIL* III, 2808 (9879), 2810) and also due to the high degree of Romanization of the indigenous population, the immigrant *Itali* traders and settled veterans, it could be considered that an earlier municipal organization existed here. In that sense, it is an interesting opinion that *Scardona* became a *municipium Latium* under the Julians and *ius Latium maius* under the Flavians.

According to the onomastic analysis of the inscriptions with the mention of the magistrate, it can be concluded that the members of the Romanized native population were at the helm of the city administration, among them the *Turranii* (*CIL* III, 2085, 2810) and the settled *Itali* (*CIL* III, 2802). The activity of the city council is confirmed (*CIL* III, 2802, 2810), and the municipal administration was led by the *Duoviri* (*CIL* III, 2810) and the *Edili* (*CIL* III, 2085).

